

9. Лисий В. Діалектика і методи наукового пізнання. *Вісник Львівського нац. ун-ту ім. І. Франка. Сер. «Філософія»*. 2010. № 13. С. 20–28.
10. Bloomfield Leonard. Linguistic aspects of science. *Philosophy of Science*. (1935). 2/4. P. 499–517.
11. Гавриленко О.А. Нове видання з історії кримінального покарання в Україні. *Часопис Київського університету права*. 2013. № 1. С. 402–403.
12. Назимко Є.С. Історичний метод та проблеми періодизації історії розвитку інституту покарання неповнолітніх. *National law journal: theory and practice*. 2014. № 1(5). С. 47–57.
13. Кистяковский А.Ф. Элементарный учебник общего уголовного права. Киев: Университетская типография, 1875. Т. 1 Общая часть. 438 с.
14. Таганцев Н.С. Курс русского уголовного права: Часть общая. Кн. 1: Учение о преступлении. Санкт-Петербург: Тип. М.М. Стасюлевича, 1874. 292 с.
15. Навроцький В.О. Кримінальне право України в епоху глобалізації. *Геополітика України: історія і сучасність*. 2010. Вип. 2. С. 140–152.
16. Хавронюк М.І. Кримінальне законодавство України та інших держав континентальної Європи: порівняльний аналіз, проблеми гармонізації: автореф. дис. ... д-ра юрид. наук: 12.00.08. Київ, 2007. 36 с.
17. Батиргареева В.С. Передне слово. *Мошак Г.Г. Розвиток кримінологічної думки у ФРН і в Україні (за матеріалами дослідж. науковців Ін-ту вивч. пробл. злочинності НАПрН України): монографія*. Київ: Ред. журн. «Право України»; Харків: Право, 2013. С. 71–73.
18. Науменко О.В. Методологічні засади дослідження погрози вбивством. *Науковий вісник Херсонського державного університету*. 2016. Вип. 1. Т. 4. С. 23–26.

ЮЩИК О. І.,

кандидат юридичних наук,
доцент кафедри кримінального права
(Чернівецький національний
університет імені Юрія Федьковича)

УДК 343.242

DOI <https://doi.org/10.32842/2078-3736/2020.1-2.24>

ЗМІНА ОБСТАНОВКИ ЯК ПІДСТАВА ЗВІЛЬНЕННЯ ВІД КРИМІНАЛЬНОЇ ВІДПОВІДАЛЬНОСТІ

У статті проаналізовано інститут звільнення від кримінальної відповідальності у зв'язку із зміною обстановки. Загальними підставами звільнення у зв'язку із зміною обстановки слід вважати умови, які передбачені в ст. 48 КК України, що особа повинна вчинити злочин вперше, невеликої або середньої тяжкості, крім корупційних діянь. До спеціальної підстави звільнення від кримінальної відповідальності за ст. 48 КК України належить зміна обстановки, що може проявлятися або у втраті суспільної небезпечності діяння або втраті суспільної небезпечності особи. Зміна обстановки, внаслідок якої вчинене особою діяння втратило суспільну небезпечність, означає передусім істотну зміну соціально-економічних, політичних або духовних засад життєдіяльності суспільства, яка відбувається незалежно від волі винної особи і внаслідок чого втрачається суспільна небезпечність не лише конкретного злочину, а й подібних йому діянь.

При звільненні від кримінальної відповідальності у зв'язку із зміною обстановки суд обов'язково повинен встановити усі обставини, що вказують на втрату суспільної небезпечності особи або її діяння. Такий вид звільнення є правом суду, а не обов'язком, який вирішує питання про застосування ст. 48 КК України у кожному конкретному випадку з урахуванням характеру і ступеня суспільної небезпечності злочину, тяжкості заподіяної ним шкоди, часу, який сплив з часу забороненого КК діяння, важливості і значущості обставин, які свідчать про зміну обстановки. Коли ж суд зробить висновок про те, що, незважаючи на істотну зміну зовнішньої обстановки, суспільна небезпечність вчиненого діяння не відпала або винна особа не перестала бути суспільно небезпечною, звільнення від кримінальної відповідальності на підставі ст. 48 КК України не допускається. Доведено, що передбачення та застосування цієї норми на практиці є виправданим з точки зору застосування національного законодавства з дотриманням принципів кримінального права – гуманізму, справедливості, верховенства права, економії кримінальних репресій.

Ключові слова: кримінальна відповідальність, звільнення від кримінальної відповідальності, зміна обстановки, втрата особою суспільної небезпечності, втрата діянням суспільної небезпечності

Yushchik O. I. The change of the condition as a basis for release from criminal liability

The article analyzes the institute of release from criminal liability due to the change of the condition. The general grounds for release due to the change of the condition should be considered the conditions provided for in the Article 48 of the Criminal Code of Ukraine, that a person has committed a crime of a small or moderate gravity for the first time, except of corruption acts. To the special ground of release from criminal liability according to the Art. 48 of the Criminal Code of Ukraine belongs the change of the condition, which may manifest itself either in the loss of public danger of the action or the loss of social danger of a person. The change of the condition, as a result of which the act committed by a person has lost social danger, means, first and foremost, a significant change in the socio-economic, political or spiritual foundations of the society, which occurs regardless of the will of the guilty person and as a result, the social danger of not only the specific crime, but also similar acts is lost.

When releasing from criminal liability due to the change of the condition, the court must establish all circumstances indicating the loss of social danger of the person or his/her act. This type of releasing is the right of the court, not a duty, which resolves the question of the application of the Art. 48 of the Criminal Code of Ukraine in each case, considering the nature and degree of public danger of the crime, the gravity of the harm caused, time that has expired since the prohibited by the Criminal Code act, the importance and significance of circumstances that indicate the change of the condition.

If the court concludes that, despite the significant change of the external condition, the social danger of the act committed has not disappeared or the guilty person has not ceased to be socially dangerous, the release from criminal liability according to the Art. 48 of the Criminal Code of Ukraine is not allowed.

It is proved that the prediction and application of this rule in practice is justified from the point of view of the application of national legislation with compliance of the principles of criminal law – humanism, justice, the rule of law, and the saving of criminal repressions.

Key words: criminal liability, release from criminal liability, change of the condition, loss of public danger of a person, loss of public danger of the act.

Вступ. Сьогодні практика застосування кримінального законодавства показує, що вагома кількість кримінальних проваджень завершується звільненням особи від кримінальної відповідальності. Інститут звільнення від кримінальної відповідальності спрямований на забезпечення таких принципів кримінального права, як гуманізм, справедливість та економія кримінально-правових репресій. Втілення вказаних принципів дозволяє в альтернативі призначенню кримінальному покаранню застосувати такі види звільнення від кримінальної відповідальності, які передбачені кримінальним законодавством. Серед них особливе місце займає такий вид, як звільнення від кримінальної відповідальності у зв'язку із зміною обстановки. Вважається, що він є одним із найскладніших видів звільнення, передбачених кримінальним законодавством України. Сьогодні як в доктрині кримінального права, так і судовій практиці немає єдиного розуміння до визначення зміни обстановки, а саме втрати діянням або особою суспільної небезпечності.

Проблеми, які виникають під час застосування норм кримінального законодавства України в частині звільнення від кримінальної відповідальності у зв'язку із зміною обстановки неодноразово ставали предметом дослідження таких вчених, як Н.С. Алексашина, Ю.В. Баулін, О.Ф. Бантишев, В.І. Борисов, А.А.Вознюк, О. Грищенко, С.В. Дрьомов, О.О. Дудоров, О.О. Житний, О.С. Козак, Ю.В. Луценко, А.А. Музика, Є.О. Письменський, Г.О. Усатий, П.В. Хряпінський, А.М. Яценко та інші.

Хоча є чимало теоретичних та практичних питань, які необхідно проаналізувати та виявити проблеми звільнення від кримінальної відповідальності у зв'язку із зміною обстановки в судовій практиці.

Постановка завдання. Метою статті є аналіз кримінально-правового регулювання звільнення від кримінальної відповідальності у зв'язку із зміною обстановки. Для досягнення мети варто виконати такі завдання: з'ясувати, як судова практика визначає втрату суспільної небезпечності особи та втрату суспільної небезпечності діяння; знайти оптимальні рішення, які дозволять судам не порушувати права та свободи людини, яка має право на звільнення від кримінальної відповідальності за законодавством України.

Результати дослідження. Одним із різновидів загальних видів звільнення від кримінальної відповідальності, передбачених Кримінальним кодексом України, є звільнення у зв'язку із зміною обстановки. Відповідно до ст. 48 КК України особу, яка вперше вчинила злочин невеликої або середньої тяжкості, крім корупційних злочинів, може бути звільнено від кримінальної відповідальності, якщо буде визнано, що на час кримінального провадження внаслідок зміни обстановки вчинене нею діяння втратило суспільну небезпечність або ця особа перестала бути суспільно небезпечною [1].

Загальними підставами звільнення у зв'язку із зміною обстановки слід вважати те, що ставиться умова, що особа повинна вчинити злочин вперше, невеликої або середньої тяжкості, крім корупційних діянь.

До спеціальної підстави звільнення від кримінальної відповідальності за ст. 48 КК України належить зміна обстановки, що може проявлятися або у втраті суспільної небезпечності діяння або втраті суспільної небезпечності особою. Після вчинення злочину і до винесення вироку суд повинен встановити, що особа може бути звільнена від кримінальної відповідальності, якщо змінилась обстановка.

Постанова Пленуму Верховного Суду від 23 грудня 2005 року «Про практику застосування судами України законодавства про звільнення особи від кримінальної відповідальності» розрізняє зміну обстановки в широкому розумінні, тобто соціальних, економічних, політичних, духовних, міжнаціональних, воєнних, міжнародних, природних, організаційних, виробничих та інших процесів у масштабах країни, регіону, області, міста, району, підприємства, установи, організації, та у вузькому – тобто об'єктивних (зовнішніх) умов життя, в яких перебувала особа на час вчинення злочину та які значною мірою позначались на її суспільній небезпечності [2].

У широкому змісті зміна обстановки визначається як масштабна, якщо вона пов'язана із змінами, що відбуваються у межах країни і може виражатись у припиненні стану війни,

скасуванні воєнного стану чи надзвичайного стану, зміні економічного чи політичного курсу країни, підходів держави до розв'язання тієї чи іншої проблеми, зміні масштабу цін, високих темпах інфляції тощо.

У вузькому змісті зміну обстановки можна визначити, як локальну зміну обстановки, яка пов'язана із певним регіоном, містом, підприємством, сім'єю, яка може виражатись у прийнятті владою таких рішень, які істотно впливають на оцінку раніше вчиненого діяння як суспільно небезпечного, ліквідації або реорганізації конкретного підприємства, на якому раніше було вчинено злочин, набутті згодом особою певного статусу чи офіційного документу, які були відсутні на час вчинення злочину, зміні природних умов або умов господарювання в певному регіоні, що впливає на оцінку раніше вчиненого діяння як суспільно небезпечного [3, с. 45–54].

Суди в своїх ухвалах, визначаючи характерні ознаки обстановки, вказують, що зміна обстановки, внаслідок якої вчинене особою діяння втратило суспільну небезпечність, означає передусім істотну зміну соціально-економічних, політичних або духовних засад життєдіяльності суспільства, яка відбувається незалежно від волі винної особи і внаслідок чого втрачається суспільна небезпечність не лише конкретного злочину, а й подібних йому діянь [4].

Серед науковців є також різні погляди на розуміння поняттям «зміна обстановки». Наприклад, на думку І.Г. Івасюка зміна обстановки, яка викликала втрату суспільної небезпечності діяння, – це суттєві зміни у зовнішніх умовах дійсності, що не залежать від волі особи, які призводять до малозначності або повної втрати суспільної небезпечності кримінально-караного діяння. Під зміною обстановки, яка потягла за собою втрату суспільної небезпечності особи слід розуміти ситуації, коли через об'єктивні зміни у зовнішніх умовах, які оточують особу, остання вже не створює загрозу суспільним відносинам і соціальним благам, які знаходяться під охороною кримінального закону [5].

Досліджуючи це питання, О.О. Житний вказує, що зміна обстановки як умова звільнення від кримінальної відповідальності має виключно об'єктивний характер і не залежить від волі й поведінки особи. Причини зміни обстановки (і на макро-, і на мікрорівні) повинні мати виключно зовнішню детермінованість. У постановках про застосування норм про звільнення від кримінальної відповідальності у зв'язку із зміною обстановки правомірно було визнано зміною обстановки такі обставини, як тяжке захворювання обвинуваченого, призов до Збройних Сил, нормалізація відносин між потерпілим і обвинуваченим, звільнення з місця роботи, де було вчинено злочин [6, с. 23–28].

Для визнання такої підстави, як втрата особою суспільної небезпечності, необхідні такі зміни в особистості злочинця, які вказують, що в майбутньому вона не зможе бути суспільно небезпечною, тобто не зможе заподіяти шкоду суспільним відносинам, що охороняються Законом про кримінальну відповідальність. Інколи під час подання клопотання на звільнення від кримінальної відповідальності у зв'язку із зміною обстановки вказуються певні позитивні зміни особи, її посткримінальна поведінка, відшкодування нею заподіяної шкоди, але це не свідчить про те, що вона втратила суспільну небезпечність. Прикладом є Ухвала Дарницького районного суду м. Києва, в якій зазначено, що у задоволенні клопотання захисника про звільнення ОСОБА від кримінальної відповідальності на підставі ст. 48 КК України відмовити. Суд вказав, що захисником не було надано належних доказів на підтвердження втрати діянням суспільної небезпечності внаслідок зміни обстановки або втрати особою суспільної небезпечності. Суду необхідно було надати обґрунтовані докази того, в чому полягала зміна на час розгляду справи в суді втрата суспільної небезпечності особи. А те, що була надана позитивна характеристика обвинуваченого та відбувся факт відшкодування шкоди, свідчить про щире каяття обвинуваченого у скоєному злочині, а не про зміну обстановки [7].

Із вказаної Ухвали також бачимо, що для задоволення клопотання про звільнення від кримінальної відповідальності у зв'язку із зміною обстановки суд повинен отримати обґрунтовані докази, що відбулась зміна обстановки, і особа або діяння втратили суспільну небезпечність. Тому такі обставини повинні бути належним чином відображені у клопотанні

прокурора про звільнення особи від кримінальної відповідальності, а в подальшому в ухвалі суду про закриття кримінального провадження на цій підставі. Відповідно, неналежне обґрунтування цих рішень є підставою, у першому випадку, для відмови у задоволенні відповідного клопотання, а у другому – для скасування відповідного судового рішення. З цього приводу В. Кобернюк зазначає, що судові рішення про закриття кримінального провадження зі звільнення особи від кримінальної відповідальності у зв'язку із зміною обстановки найчастіше скасовуються саме у зв'язку із тим, що вони містять достатні обґрунтування, в чому конкретно полягає зміна обстановки, а також наслідків цього, які виявляються у втраті діянням чи особою суспільної небезпечності [8, с. 251–256].

Прикладом є Ухвала Київського апеляційного суду, якою скасовано Ухвалу Фастівського міськрайонного суду Київської області від 30 липня 2019 року про звільнення ОСОБА_1 від кримінальної відповідальності на підставі ст.48 КК України та призначено новий розгляд в суді першої інстанції. Рішення було прийнято на підставі доводів, вказаних в апеляційній скарзі прокурора, який зазначив, що суд, ухвалюючи рішення про звільнення ОСОБА_1 від кримінальної відповідальності із підстав, передбачених ст. 48 КК України, в ухвалі не навів мотивів, із яких він дійшов до переконання про наявність зміни обстановки, не зазначив, у чому та у якій формі проявилася ця зміна обстановки та яким чином вона вплинула на те, що ОСОБА_1 перестав бути суспільно небезпечним. Пославшись у мотивувальній частині на певні факти та обставини, суд у мотивувальній частині ухвали не навів жодних міркувань, із яких дійшов до висновку про те, що ці факти та обставини розпочали своє існування саме після вчинення злочину і яким чином звичайна процесуальна поведінка особи може указувати на те, що ця особа перестала бути суспільно небезпечною [9].

Отже, під час звільнення від кримінальної відповідальності у зв'язку із зміною обстановки суд обов'язково повинен встановити усі обставини, що вказують на втрату суспільної небезпечності особи або її діяння. Такий вид звільнення є правом суду, а не обов'язком, який вирішує питання про застосування ст. 48 КК України у кожному конкретному випадку з урахуванням характеру і ступеня суспільної небезпечності злочину, тяжкості заподіяної ним шкоди, часу, який спливав з часу забороненого КК діяння, важливості і значущості обставин, які свідчать про зміну обстановки. Коли ж суд зробить висновок про те, що, незважаючи на істотну зміну зовнішньої обстановки, суспільна небезпечність вчиненого діяння не відпала або винна особа не перестала бути суспільно небезпечною, звільнення від кримінальної відповідальності на підставі ст. 48 КК України не допускається [10, с. 142].

Необхідно відрізнити звільнення від кримінальної відповідальності у зв'язку із зміною обстановки від декриміналізації діяння. Останній інститут передбачає, що внаслідок зміни кримінального законодавства скасовується відповідальність за певне суспільно небезпечне діяння, а відповідно, особа звільняється від кримінальної відповідальності та покарання. У таких випадках підлягає застосуванню правило про зворотню дію у часі кримінального закону, який скасовує злочинність діяння (ч.1 ст. 5 КК України), а кримінальне провадження закривається (п.4 ч.1 ст. 284 КПК України). Крім того, звільнена від кримінальної відповідальності особа у зв'язку із декриміналізацією вважається такою, що не притягувалась до кримінальної відповідальності, на відміну від звільнення від кримінальної відповідальності у зв'язку із зміною обстановки, який визнається як нереабілітуючий вид звільнення. Крім того, відповідно до ст. 48 КК України на момент вирішення питання про звільнення від кримінальної відповідальності у зв'язку із зміною обстановки діяння повинно бути злочинне не лише на момент його вчинення, а й під час кримінального провадження. Відповідно, вчинене діяння містить склад злочину, що є підставою кримінальної відповідальності і на момент вирішення питання про звільнення від такої відповідальності не усувається, оскільки закон про кримінальну відповідальність є незмінним.

В іншому випадку звільнення від кримінальної відповідальності у зв'язку із зміною обстановки слід відрізнити від відсутності суспільної небезпечності внаслідок вчинення малозначного діяння. Відповідно до ч. 2 ст. 11 КК України малозначне діяння не є злочинном, хоча формально і містить ознаки будь-якого діяння, передбаченого КК України, але

через малозначність не становить суспільної небезпеки, тобто особа не заподіяла і не могла заподіяти істотної шкоди фізичній чи юридичній особі, суспільству або державі. Відмінність полягає в тому, що малозначне діяння як на момент вчинення злочину, так і на момент розгляду кримінального провадження в суді не було суспільно небезпечним, а звільнення від кримінальної відповідальності внаслідок зміни обстановки передбачає, що діяння, за яке особа звільняється, на момент його вчинення було суспільно небезпечним, а під час винесення рішення діяння або особа втратили суспільну небезпечність.

Висновки. На підставі вищевикладеного можна зробити висновок, що в кримінальному законодавстві передбачено інститут звільнення від кримінальної відповідальності у зв'язку із зміною обстановки, який визначає фактичне звільнення особи від кримінального покарання за злочин за умови, що буде встановлено і доведено, що внаслідок зміни обстановки вчинене діяння особою втратило суспільну небезпечність або сама особа, яка вчинила злочин, перестала бути суспільно небезпечною. Передбачення та застосування цієї норми на практиці є виправданим з точки зору застосування національного законодавства з дотриманням принципів кримінального права – гуманізму, справедливості, верховенства права, економії кримінальних репресій. Відповідно, застосування звільнення від кримінальної відповідальності у зв'язку із зміною обстановки дозволить забезпечити кримінально-правову політику держави у сфері забезпечення та врегулювання відносин із протидії злочинності та зменшення кількості засуджених осіб, які перестали бути суспільно небезпечними, тому немає необхідності застосовувати до них покарання.

Список використаних джерел:

1. Кримінальний кодекс України від 5 квітня 2001 року. URL: [https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2341-14?find=1&text=довічне+позбавлення+волі#w11%20\(дата%20звернення:8.01.2020\)](https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2341-14?find=1&text=довічне+позбавлення+волі#w11%20(дата%20звернення:8.01.2020)).
2. Постанова Пленуму Верховного Суду від 2 грудня 2005 року №12 «Про практику застосування судами України законодавства про звільнення особи від кримінальної відповідальності». URL: https://ips.ligazakon.net/document/view/V505313?an=43&ed=2005_12_23 (дата звернення: 8.01.2020).
3. Алексашина Н.С. Підвищення рівня податкової соціальної пільги як підстава для звільнення від кримінальної відповідальності у зв'язку із зміною обстановки. *Юридичний часопис Національної академії внутрішніх справ*. 2011. С. 45–54.
4. Ухвала Кам'янського районного суду м. Кам'янка Черкаської області від 26 листопада 2019 року Справа №696/1259/19 *Єдиний державний реєстр судових рішень*. URL: <http://reyestr.court.gov.ua/Review/85991939> (дата звернення: 9.01.2020).
5. Івасюк І.Г. Порядок звільнення від кримінальної відповідальності внаслідок зміни обстановки : автореф. дис. канд.юрид.наук. Львів. 2002. 19 с.
6. Житний О.О. Звільнення від кримінальної відповідальності у зв'язку із зміною обстановки. *Вісник Національного університету внутрішніх справ*. Випуск 26. 2004. С. 23–28.
7. Ухвала Дарницького районного суду м. Києва від 24 жовтня 2018 року Провадження № 1-кп/753/1158/18. *Єдиний державний реєстр судових рішень*. URL: <http://reyestr.court.gov.ua/Review/77913139> (дата звернення: 10.01.2020).
8. Кобернюк В. Закриття кримінального провадження зі звільненням особи від кримінальної відповідальності у зв'язку із зміною обстановки. *Юридичний вісник*. 2014. № 2. С. 251–256.
9. Ухвала Київського апеляційного суду від 21 листопада 2019 року Провадження № 11-кп/824/2670/2019. *Єдиний державний реєстр судових рішень*. URL: <http://reyestr.court.gov.ua/Review/85965108> (дата звернення: 10.01.2020).
10. Науково-практичний коментар Кримінального кодексу України. За ред. М.І. Мельника, М.І. Хавронюка. Київ. 2018. 1360 с.

